

Kunst en Kracht:

Een gymnastiekvereniging uit begin vorige eeuw

Jan de Hond *

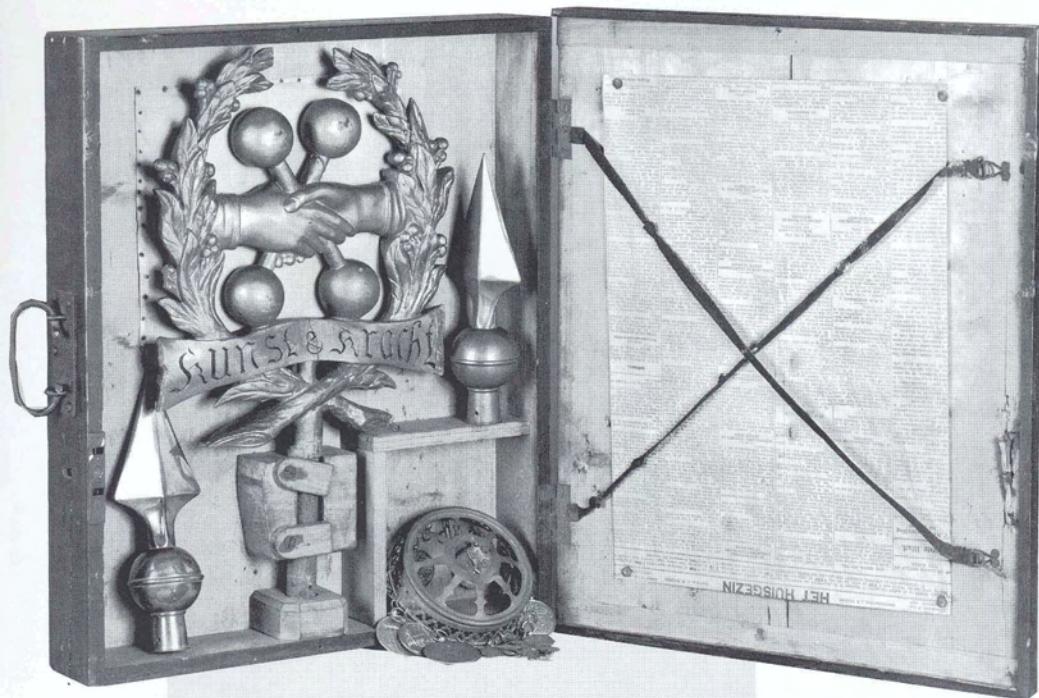
Vorig jaar verwierf het Noordbrabants Museum een unieke collectie vaandels en vaandelstokbekroningen van de Bossche gymnastiekvereniging Kunst en Kracht (K&K), een van de oudste sportverenigingen van de Brabantse hoofdstad. Het museum bezat reeds enkele vlaggen van K&K en met deze nieuwe aanwinst is de vaandelcollectie van de club weer bijeen. Reden genoeg om kort terug te kijken op de geschiedenis van deze gymnastiekvereniging.

Vaandel Kunst & Kracht, afdeling jongens, 1936.
(Collectie Noordbrabants Museum; foto: idem)

De moderne, georganiseerde sport is een relatief recent verschijnsel. In Nederland dateren de eerste sportverenigingen uit de tweede helft van de negentiende eeuw. Aanvankelijk werd deze vorm van vrijetijdsbesteding vooral beoefend door de hogere klassen, met name studenten uit de gegoede milieus. Zij hadden immers tijd en geld voor dergelijke nieuwerwetse fratsen. De meeste competitiesporten, zoals voetbal, rugby, hockey, cricket en tennis, kwamen oorspronkelijk uit Engeland, waar ze beoefend werden op kostscholen. Maar naast deze Angelsaksische sporten ontwikkelde zich op het Europese continent ook nog een andere vorm van georganiseerde lichaamsbeweging: de gymnastiek. Duitsland en Zweden vervulden een voortrekkersrol in het populariseren van deze tak van sport. In ons land verschenen de eerste turn- en gymnastiekverenigingen in de tweede helft van de negentiende eeuw. Samen richtten ze in 1868 het *Nederlands Gymnastiek Verbond* op, dat zich vanaf 1919 'Koninklijk' mocht noemen. In het begin van

de twintigste eeuw democratiseerde de gymnastiekbeoefening in snel tempo. Met voetbal en wielrennen was ze een van de eerste sporten die door brede lagen van de bevolking in georganiseerd verband beoefend werden. Daarnaast verwierf de lichamelijke oefening zich een vaste plaats in het lesrooster van de Nederlandse scholen. Ook in 's-Hertogenbosch ontstonden aan het eind van de eeuw de eerste sportverenigingen.¹ In 1879 werd de *'s-Hertogenbossche IJclub* opgericht, gevolgd door de *Bossche Wielrijderskring* (1886), de voetbalvereniging *FC Victoria* (1889) en de *Bossche Roeivereniging* (1891). De fietsenfabrikant B.A. Jansen, een van de initiatiefnemers van de *Bossche Wielrijderskring*, was ook betrokken bij de gymnastiekvereniging *Samson* (1884), vermoedelijk de oudste turnclub van de stad.² Een bestuurslid van *Kunst en Kracht* (1902) wist zich te herinneren dat er rond de eeuwwisseling ook nog een gymnastiekvereniging met de naam *Hannibal* bestond.³ Maar over deze vereniging is verder niets bekend.

Houten kistje van Kunst & Kracht met vaandelstokbekroningen en een vaandekroon met medailles.
(Collectie Noordbrabants Museum; foto: idem)

Geschiedenis

De oprichters van het Bossche *Kunst en Kracht* waren eigenlijk helemaal niet van plan om een gymnastiekvereniging op te richten.⁴ Deze jongemannen, die in het najaar van 1901 de toneelvereniging *De Volharding* de rug hadden toegekeerd, wilden aanvankelijk doorgaan in het amateurtoneel. Maar toen na enkele weken bleek dat het animo voor een nieuwe toneelvereniging onder de Bosschenaren gering was, werd besloten van koers te veranderen en zich voortaan op het sportieve vlak te begeven. Op voorstel van F. Beekwilder werd de toneelvereniging veranderd in een gymnastiekvereniging. Deze Beekwilder was al eerder lid geweest van turnclubs in Breda en Bergen op Zoom en op grond van deze ervaring werd hem de voorzittershamer gegund. Op 1 januari 1902 ging *Kunst en Kracht* officieel van start. De vijftien leden van het eerste uur oefenden in het café van Van Oosterhout op het Ortheneinde en later in een zaaltje van café *De Unie* op de Veemarkt. Het zal niet verbazen dat de turntoestellen nog uiterst primitief waren. Een stel ringen, een rekstok, een zelfgenaaid matras gevuld met stro, aangevuld met de tafels en stoelen uit het café, vormden de eerste inventaris. Maar in 1904 trad hierin enige verbetering op. *K&K* kreeg toen de beschikking over het gemeentelijk gymnastieklokaal aan de Keizerstraat. De Bossche vereniging kreeg tegelijkertijd koninklijke goedkeuring en werd lid van het *Koninklijk Nederlandsch Gymnastiekverbond*. Onder leiding van de nieuwe directeur A.B. Kooyman groeide *Kunst en Kracht* uit tot een serieuze sportclub. In 1906 betrok men het gymnastieklokaal van de Rijks-HBS waar voor de eerste maal getraind kon worden op professionele toestellen.

Dit wierp meteen zijn vruchten af want nog datzelfde jaar werden op een turnconcours in Sittard de eerste wedstrijdssuccessen geboekt. In 1910 behaalden de turners zelfs een eerste prijs op de internationale gymnastiekwedstrijden ter gelegenheid van de werelttentoonstelling in Brussel. Het tweede lustrum werd in 1912 dan ook luisterrijk gevierd. Hoogtepunt van het feest vormde het moment waarop een meisje een grote lauwerkrans legde aan de voet van een marmergroep, die het 10-jarig bestaan van de vereniging moest symboliseren. De Bos-

sche kunstschilder Piet Slager was verantwoordelijk voor het ontwerp van deze marmergroep.

Deze eerste bloeiperiode van de vereniging was echter van korte duur. Toen in 1914 de Eerste Wereldoorlog uitbrak werd het merendeel van de leden onder de wapenen geroepen. Slechts drie turners bleven over en het had niet veel gescheeld of *K&K* was definitief ter ziele gegaan. Pas in 1917 konden de trainingen worden hervat. Langzaam krabbelde de vereniging overeind en in 1921 werd ze uitgebreid met een damesafdeling. Niet veel later werden daar nog een jongens-, meisjes- en veteranenafdeling aan toegevoegd. Bij de viering van het vijfde lustrum in 1927 telden de vijf afdelingen samen 125 werkende leden. Ook de internationale wedstrijden keerden terug op het programma. Bossche turners en turnsters haalden in de jaren twintig eremetaal in Luxemburg (1922), Luik (1926) en Orléans (1929). In het volgende decennium breidde de vereniging haar activiteiten verder uit. Ook de liefhebbers van atletiek konden voortaan bij de club terecht. Zo gaf *K&K* in 1930 acte de présence op de eerste Bossche atletiekkampioenschappen en op de statuten en vaandels uit die tijd prijkt 'Gymnastiek- en Athletiekvereniging'.⁵

De Tweede Wereldoorlog betekende het einde van *K&K*. In 1942 hief de vereniging zichzelf op toen ze lid moest worden van de Kultuurkamer.

Doelstelling

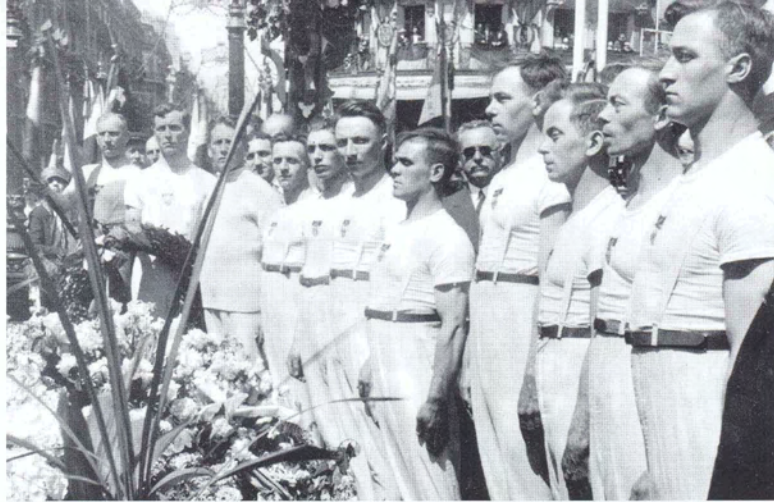
'De Vereeniging heeft ten doel het bevorderen van lichamelijke ontwikkeling der leden', luidde het eerste artikel van de verenigingsstatuten.⁶ Men hoopte dit te verwezenlijken door trainingen, het geven van uitvoeringen en het uitschrijven van en deelnemen aan wedstrijden. *K&K* streefde echter niet alleen naar een harmonische lichaamsontwikkeling en een goede fysieke gezondheid. Ook het pedagogische nut van de gymnastiekbeoefening

werd bij herhaling benadrukt. Het turnen kweekt naast liefde, orde, tucht, moed en zelfvertrouwen. Kortom, het is een uniek opvoedkundig instrument, een 'waardevol middel bij de vorming der rijpende jeugd tot zedelijk sterk staande, wils- en werkkrachtige, degelijke leden der maatschappij'.⁷

Toch is een woord van waarschuwing ook hier op zijn plaats. Zelfs het goede, aldus W.H. Nijsten, kan bij ondoelmatige toepassing de kern van verderf in zich dragen. En daarom hield deze inspecteur van de lichamelijke opvoeding in 1926 de leden van K&K voor om het sporten niet te overdrijven. Zij dienden zich verre te houden van elke vorm van gymnastiekbeoefening 'die in plaats van het zedelijk gevoel te sterken, het kan afstompen of schaden'.⁸

De leden

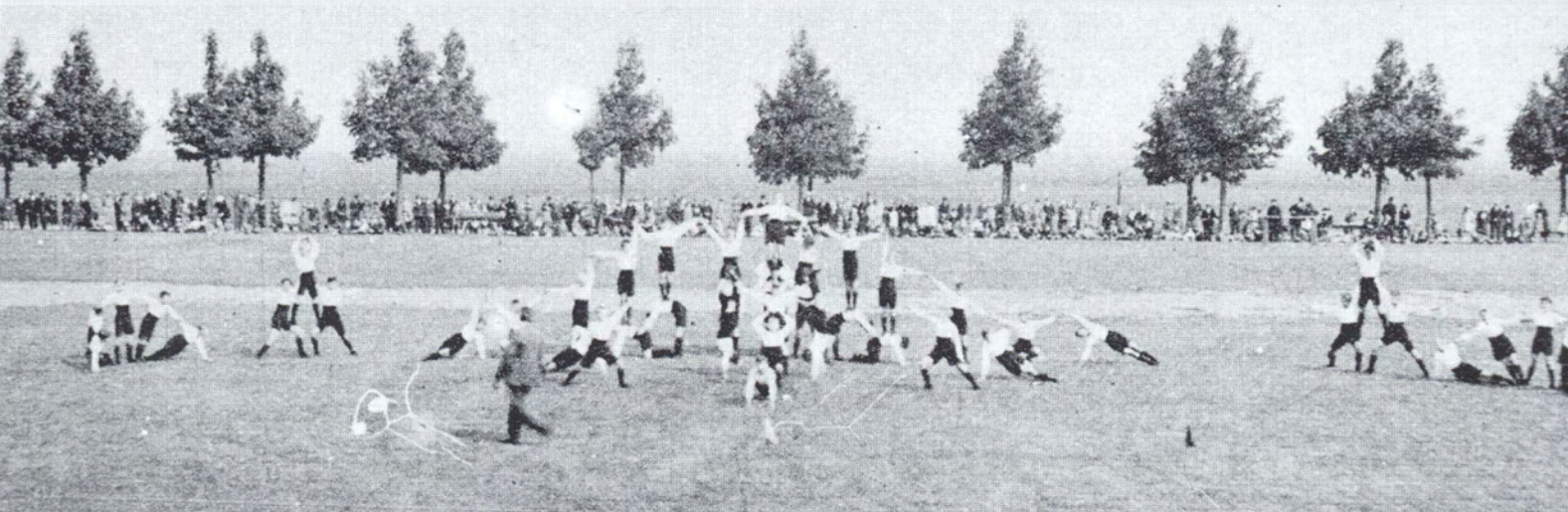
K&K wilde geen elitair gezelschap zijn. Gezien de doelstellingen van de vereniging, het bevorderen van lichamelijke en geestelijke ontwikkeling, ligt het voor de hand dat men zich op een zo breed mogelijk publiek richtte. Een van de oprichters, J.G. van Rooij, herinnerde zich dat de vereniging vanaf het begin open stond voor jongens uit de arbeidersklasse.⁹ Wellicht is hier ook de invloed van de eerste voorzitter, F. Beekwilder, merkbaar. Deze was immers lid geweest van turnverenigingen in Breda en Bergen op Zoom, steden die op het gebied van de arbeiderssport Den Bosch ver vooruit waren. Het zal de lezer wellicht verbazen dat het Bossche K&K een neutrale en geen katholieke vereniging was. Dit laat zich verklaren uit de relatieve ouderdom van de club. Toen de vereniging in 1902 werd opgericht was de ver-

Tijdens internationale wedstrijden te Orléans brengen leden van Kunst & Kracht, namens het stadsbestuur van 's-Hertogenbosch, hulde bij het standbeeld van Jeanne d'Arc, 19 mei 1929. (Foto: Stadsarchief)

zuiling nog niet doorgedrongen in de sportwereld. De katholieke kerk realiseerde zich pas later het gevaar van de neutrale sportverenigingen. Steeds meer Brabantse jongens sloten zich immers aan bij sportclubs en onttrokken zich aldus aan de directe invloed van de kerk. Het grootste gevaar school in het voetbal, de populairste sport onder de jongeren. Daarom begon de uit Breda afkomstige kapelaan W. Binck in de jaren tien een kruistocht tegen de neutrale voetbalorganisaties, die hij een bedreiging achtte voor de godsdienstplichten en de katholieke zeden.¹⁰ In 1915 werden verschillende diocesane voetbalbonden opgericht en een jaar later werd de geboorte van de Rooms-Katholieke Federatie van Rooms-Katholieke Voetbalbonden in Nederland gevierd. Een katholieke gymnastiekbond liet wat langer op zich wachten. Pas in 1920 zag de Rooms-Katholieke Nationale Gymnastiefederatie het licht, waarbij ook de diocesane

De enig bekende opname van Kunst & Kracht in actie. Op 15 juni 1927 stond deze foto in de Brabantse Illustratie. De zondag daarvoor vond een grote openluchtuitvoering plaats op het gemeentelijk sportterrein ten bate van de 'stille armen'. (Foto: Stadsarchief)

Roomsch-Katholieke Gymnastiekbond 's-Hertogenbosch zich aansloot. *Kunst en Kracht* was toen reeds een bloeiende organisatie. In de stad kreeg ze nu weliswaar concurrentie van katholieke verenigingen als *Oefening Staalt Spieren*, maar waarschijnlijk heeft ze hiervan weinig hinder ondervonden. De innige banden die K&K met de Rijks-HBS onderhield, zullen daarbij zeker in haar voordeel zijn geweest. Niet alleen mochten de leden van de vereniging gebruik maken van het gymnastieklokaal van deze school, ook verschillende leraren lichamelijke opvoeding van de HBS, zoals A.B. Kooijman en C. van Alphen, vervulden belangrijke bestuursfuncties binnen K&K.

Vanaf 1921 telde K&K zowel mannelijke als vrouwelijke leden. In dat jaar werd de club verrijkt met een vrouwenafdeling. Gemengde sportverenigingen waren in het begin van de eeuw nog geen gemeengoed. Sport werd lange tijd als een mannelijke aangelegenheid beschouwd. Alleen de gymnastiekverenigingen lieten vrouwen al in een vroeg stadium toe. Dat had onder andere te maken met het minder competitieve en agressieve imago van deze tak van sport.

Met het 'gemengde' karakter van K&K viel het in de praktijk nog wel mee. De vrouwelijke leden hadden immers een eigen afdeling, strikt gescheiden van die der mannen. Er waren weliswaar gezamenlijke uitvoeringen, maar vrouwelijke en mannelijke leden namen nooit tegelijkertijd deel aan hetzelfde onderdeel. Toch blijkt het beleid van K&K ten opzichte van de vrouwelijke leden vergeleken met de katholieke clubs nog redelijk vooruitstrevend.¹¹ Toen in 1920 de *Roomsch-Katholieke Nationale*

Gymnastiekfederatie werd opgericht, vaardigden de bisschoppen onmiddellijk bepalingen uit waarin het vrouwen verboden werd in het openbaar uitvoeringen te geven. Dit betekende ook dat ze niet mochten deelnemen aan wedstrijden. Het was katholieke vrouwen en meisjes alleen toegestaan om in besloten kring, onder elkaar, te oefenen. Met als gevolg dat de meesten hun heil zochten bij neutrale verenigingen. Ondanks verzoeken van de verenigingsbesturen en gymnastiekleraren duurde het tot 1930 voordat de bisschoppen de voorschriften enigszins versoepelden. In dat jaar gaf het episcopaat zijn goedkeuring aan een lijst met oefeningen, geschikt om door katholieke vrouwen in het openbaar te worden vertoond. Alle oefeningen waarbij de benen horizontaal of hoger werden geheven, bleven echter uit den boze. Ook werd uitdrukkelijk verordonneerd dat jongens en meisjes nooit gemengde uitvoeringen mochten geven, of zelfs maar gelijktijdig op één veld demonstraties mochten houden. Vrouwelijke sportbeoefening bleef voor de bisschoppen nog lang een potentieel gevaar voor de goede zeden. In een dergelijk klimaat is het niet verwonderlijk dat de (mannelijke) bestuursleden van K&K zich telkens weer geroepen voelden om uit te leggen waarom sportbeoefening ook voor vrouwen nuttig kon zijn. In 1926, vijf jaar na de oprichting van de damesafdeling, schrijft C. van Alphen, directeur van K&K, dat vrouwen eigenlijk meer behoefte hebben aan gymnastiek dan mannen.¹² Niet alleen zijn ze 'door moeder natuur met een zwakkere constitutie bedeeld', maar ze gaan ook nog gebukt onder ongezonde arbeidsomstandigheden. Opgesloten tussen de muren van het atelier, het kantoor of de fabriek doen veel vrouwen uren achtereenvolgend zittend of staand werk. Enkele avonden gymnastiek zou hen zeer ten goede komen. Anderen voegen hier aan toe dat de gezondheid van de vrouw de hele samenleving aangaat, want 'ieder nadeel, toegebracht aan de gezondheid der vrouwelijke jeugd moet nog gevoeliger op het toekomstig geslacht werken, dan zulks bij de mannelijke jeugd het geval is'.¹³ Ze moeten 'frisch blijven voor die heilige taak, die eerste en mooiste van de vrouw: het opvoeden harer kinderen'.¹⁴ Als vrouwen dus aan sport doen is dat niet om atleten te worden, dat is slechts weggelegd voor mannen, maar om zich lichamelijk en geestelijk beter te ontplooiën. Vrouwen werden zeker niet geacht aan competitie te doen.

Presentatie

K&K kende een goed ontwikkeld verenigingsleven. Lustfeesten werden uitbundig gevierd en er werden voor de leden regelmatig bals georganiseerd. In de jaren dertig droeg de amusementscommissie zelfs zorg voor een jaarlijkse revue. Maar de sportbeoefening bleef natuurlijk centraal staan. Vanaf het prille begin gaf K&K elk jaar een winteruitvoering in het Concertgebouw het Casino en daarnaast trakteerde de vereniging het Bossche publiek

Leden van K & K tijdens een reisje naar Antwerpen in 1930. Duidelijk zichtbaar is het kistje met de vaandelstokbekroningen dat onlangs is verworven door het Noordbrabantse Museum. (Foto: Stadsarchief).

Gymnastiekvereniging Kunst & Kracht poseert voor de Nutsschool ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van de vereniging, 15 november 1936. (Foto: Stadsarchief)

in de zomermaanden op openbare turndemonstraties en wedstrijden in het Plantsoen of op de Parade. Het is opvallend hoeveel belang er gehecht werd aan de presentatie van de club. Men is bijzonder trots op 'de witte costuums in de puntjes verzorgd met op den borst het Hollandsch wapen'.¹⁵ En in het verenigingsblad vinden we regelmatig inzamelingsacties om nieuwe vaandels voor de onderafdelingen aan te schaffen. Want er werd heel wat afgevlagd bij de sportwedstrijden. De turnkampen openden en sloten doorgaans met een defilé van de deelnemende verenigingen, gepaard met veel vlagvertoon. Zeker bij de grote internationale wedstrijden moet dat een indrukwekkend gezicht zijn geweest. Zo namen in 1929 maar liefst 700 verenigingen deel aan de wedstrijden te Orléans. Een lid van *K&K* schreef trots in het clubblad dat de Bossche vereniging de Nederlandse delegatie mocht aanvoeren bij de intocht. Enthousiast noteerde hij dat er wel 'honderden vlaggen in allerlei kleuren omgeven door duizenden turners' te zien waren.¹⁶ De wedstrijden werden afgesloten met een ceremonie bij het monument van Jeanne d'Arc. *K&K* mocht namens de stad 's-Hertogenbosch een krans leggen bij het beeld van deze Franse heldin. Een jaar later namen de Bosschenaren deel aan wedstrijden in Antwerpen. En ook ditmaal stonden er veel officiële plichtplegingen op het programma, zoals optochten en de onthulling van een monument. De sporters waren gedwongen hieraan deel te nemen op straffe van diskwalificatie. Een deelnemer vermeldde dat 'zelfs het op- en afmarcheren, orde, tucht en leiding van den Directeur' beoordeeld werden.¹⁷ En kennelijk was dit niet uitzonderlijk want in de prijzenkast van *K&K* prijken naast onderscheidingen voor sportprestaties ook verschillende medailles voor 'Optochten'.

Vaandels in het Noordbrabants Museum

Het overgrote deel van de vaandels en vaandelstokbekroningen van *K&K* is inmiddels in het bezit van het Noordbrabants Museum.¹⁸ Het bezat reeds twee grote vlaggen,

maar wist zijn collectie onlangs uit te breiden met enkele nieuwe exemplaren, waaronder het algemene vaandel en de vaandels van de dames-, de meisjes- en de jongensafdeling. Daarnaast wist het museum het originele *K&K*-kistje te verwerven met daarin twee koperen pieken en een houten vaandelstokbekroning bestaande uit twee in elkaar grijpende handen en twee halters, omringd door een lauwerkrans. Ook een koperen vaandelkroon met daaraan de in de loop der tijd verworven medailles behoort tot de inventaris van het kistje. Het zwarte, houten koffertje is goed te zien op een foto uit 1930, vermoedelijk genomen tijdens het reisje naar Antwerpen. Dit plaatje is afkomstig uit het Stadsarchief dat nog meer foto's van *K&K* in zijn collectie heeft. Een van de fraaiste plaatjes is in 1936 geschoten en toont de voltallige vereniging poserend voor de Nutsschool. Trots tonen de leden het vaandelbestand van de club. Meer dan 60 jaar later zijn deze vaandels en toebehoren weer bijeengebracht in het Noordbrabants Museum. Ze illustreren een uniek stukje Bossche sportgeschiedenis.

* Jan de Hond is kunsthistoricus en werkzaam in het Noordbrabants Museum

Noten

- 1 Voor de geschiedenis van de sportbeoefening in 's-Hertogenbosch en Brabant zie o.a.: Kees van den Oord, 'Drie generaties Bosschenaren en hun sport', in: Peter-Jan van der Heijden, Rob van der Laar, Jac J. Luyckx, Kees van den Oord (red), *Als de dag van gisteren*, dl. 13 (Zwolle 1988) 295-314; Frans van Gaal, 'Het amateurkleed versleten (I). Op weg naar professioneel voetbal', in: *Bossche Bladen* 1 (1999) nr. 3, p. 78-82; Aart Vos, 'De Bossche Wielrijderskring op de foto!', in: *'s-Hertogenbosch* 4 (1996) nr. 2, p. 33-40; M.F.A. Linders-Rooijendijk, 'Overgang van spontane vrijetijdsbesteding naar georganiseerd vermaak', in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt, *Geschiedenis van Noord-Brabant* dl. 1 (Amsterdam 1996) 320-332; M.F.A. Linders-Rooijendijk, 'Sport en vermaak als pedagogisch instrument' in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt, *Geschiedenis van Noord-Brabant* dl. 2 (Amsterdam 1996) 298-312.
- 2 Met dank aan Aart Vos, die gegevens over de turnvereniging

- Samson tegenkwam in het Archief van fietsenfabrikant B.A. Jansen, Gemeentearchief 's-Hertogenbosch (GAHt). Bij de oprichting telde Samson 35 leden waaronder bekende Bosschenaren als Pierre Weijnen, Henri Grasso en J. Slager.
- 3 GAHt, Archief Gymnastiekvereniging Kunst en Kracht, 1923-1936 (hierna: Archief K&K), *Lustrumboekje Gymnastiekvereniging "Kunst en Kracht" 's-Hertogenbosch* [1927].
 - 4 Ibidem. Ook voor de andere gegevens in deze paragraaf over de eerste jaren van K&K verwijs ik naar dit Lustrumboek.
 - 5 GAHt, Archief K&K, *Statuten en huis-houdelijk reglement der Gymnastiek- en Athletiekvereniging "Kunst en Kracht"* [1930]. In dit archief bevinden zich ook enkele tientallen uitnodigingen, aankondigingen en programmaboekjes voor uitvoeringen en wedstrijden.
 - 6 GAHt, Archief K&K, *Statuten en huis-houdelijk reglement der Gymnastiek- en Athletiekvereniging "Kunst en Kracht"* [1930].
 - 7 Ibidem, *Lustrumboekje*.
 - 8 Ibidem.
 - 9 Ibidem.
 - 10 Voor W.Binck en zijn invloed op de katholieke sportbeweging zie: Marjet Derks en Marc Budel, *Sportief en Katholiek. Geschiedenis van de katholieke sportbeweging in Nederland in de twintigste eeuw* (Nijmegen 1990) 36-45, 47-64.
 - 11 Voor katholieke vrouwen en sport zie: Ibidem, 79-87.
 - 12 GAHt, Archief K&K, *Lustrumboekje*.
 - 13 GAHt, Archief K&K, *Maandblad van de gymnastiek- en athletiek-vereeniging "Kunst en Kracht"* jrg. 1, nr. 4 (maart 1930).
 - 14 Ibidem, jrg. 2, nr. 7 (juni 1931).
 - 15 Ibidem, jrg. 1, nr. 8 (juli 1930).
 - 16 Ibidem.
 - 17 Ibidem, jrg. 1, nr. 10 (september 1930).
 - 18 Noordbrabants Museum, inv. nrs.: II.433.1 t/m 3; II.434.1 t/m 2; II.435; II.436; 15.594.1 t/m 9; 15.605.1 t/m 6.